

TÜZEL KİŞİLİK NAZARİYELERİ VE TATBİKAT (*)

Yazan : Prof Dr. W. Friedmann

Tercüme eden : Dr. T. Ansay

Tüzel kişiliğin mahiyeti hakkındaki nazariyelerin pek çok oluşu ilk anda bunların mevcudiyetinden doğan bir çok hukukî meseleler ile ilgili esasların şimdiye kadar tamamen incelenmiş bulunduğu zehabını uyandırabilir. Halbuki durum hiç de böyle değildir. İzah edeceğimiz üzere hemen her memleketde modern tüzel kişiliklerin hukukî mahiyetlerinin meydana çıkardığı birçok mühim meseleler mevcut nazariyelerden birinin şuurlu yardımı olmaksızın izah edilemeyeceği gibi, bu nazariyelerden hiçbiri münferiden tek-adam şirketi, bir şirketin düşman karakteri veya ana şirket ile tâbi (subsidiary) şirket arasındaki münasebetler gibi hususların hukuken ne şekilde izah edileceğini tatminkâr bir şekilde gösteremezler.

Hukuk teorisinin müptedisi olan biri için bu, tereddüdü mucip ve ilk bakışta da yıldırıcı bir keyfiyettir. Mamafih, nazariye ile tatbikat arasındaki ayrılığın sebebi, hukuk teorisinin pratik hukuk meseleleri ile uğraşmaması değil, bilâkis tüzel kişiliğe müteallik nazariyelerin birinci derecede hukukî meselelerin halli ile ilgilenmemesi gerçeğidir. Bu nazariyeler ya hakiki şahıslar dışında kalan varlıkların şahsiyet sahibi olduklarının felsefî izahı ile, ya da çeşitli grup şahsiyetlerinin siyasi tefsiri ile uğraşmışlardır. İkinci nevi nazariyeler bilhassa siyaset ilim ve tatbikatında büyük tesir icra etmişlerdir; fakat modern vergi, mülkiyet münasebetleri veya şirket hukuku meselelerinin hallinde pek az faydaları dokunmuştur.

Tüzel kişilik hakkındaki başlıca nazariyelere kısaca temas etmek kafi gelebilir.

(1) En meşhur müdafii Savigny (1) ve İngilteredeki taraftarı Salmond (2) olan fiksiyon nazariyesi, hakikî varlıkların dışında ka-

---

(*) Prof. Dr. Wolfgang Friedmann'ın Legal Theory, (London 1953) adlı kitabının 25. kısmından (S. 396-412) tercüme edilmiştir. Tercüme müsaadelerinden dolayı Profesöre müteşekkirim (T. A.).

1) System des heutigen römischen Rechts, Cilt 2, S. 236 vd.
2) Jurisprudence, paragraf 113.

lan mevcudiyetlerin şahsiyetini bir sanıya dayandırır. Devletler, şirketler, müesseseler hak mevzuu ve şahıs değildirler; fakat bir şahıs gibi addolunurlar.

(2) Konsesyon nazariyesi esas itibari ile fiksiyon nazariyesinin bir çeşididir; çünkü, Devlet demek olan «Hukuk» tarafından tevecih edilmedikçe birliklerin hiçbir hukukî şahsiyetleri olmadığını müdafaa eder. Bu nazariyeyi Savigny, Salmond ve Dicey (3) gibi fiksiyon nazariyesi taraftarlarından çoğu desteklemişlerdir.

(3) Zweckvermögen (4) nazariyesi, hukukî kişilerin mallarının muayyen gayelere tahsis edilebileceğini ve hukuken bu gayeler ile bağlı olduğunu beyan eder. Bu nazariye de yalnız hakikî şahısların hak sahibi olabileceklerini farzeder.

(4) Ihering'in nazariyesi (5)-ki felsefi bakımdan fiksiyon nazariyesine yakındır-hükmi şahsiyetin sahip olduğu hakların süjeleri olarak bizzat onun arkasında bulunan hakikî şahısları görür: Yani şirketin azalarını ve Anglo-Amerikan hukukunda trust telâkkisi dolayısı ile ayrı bir esas olan, fakat hemen bütün Avrupa hukuk sistemlerinde kendisine hukukî şahsiyet tanıyan tesis (Stiftung) deki müstefitleri.

(5) Bilhassa Gierke'nin (6) adı ile anılan ve Maitland (7) tarafından desteklenen gerçekçi veya organik nazariye evvelki nazariyelerin hepsine muhaliftir; çünkü, hukukî şahısların hakikî mevcudiyetlerinin bu şahsiyete esas olduğunu müdafaa eder. Birleşme bir reale Verbandsperson'dur; mevcudiyetini, Devlet tarafından tanınmaya borçlu değildir; ne bir fiktif hukukî yaratıktır, ne de bu şahsiyet azalarında veya müstefitlerinde tecelli eder.

Kısa bir tetkik, bütün bu nazariyelerin bilhassa siyasi ehemmiyeti haiz olduklarını ve pratik hukuk meselelerinin hallindeki faydalarının ikinci plânda kaldığını gösterecektir. Fiksiyon nazariyesi esas itibari ile insanın doğuştan haiz olduğu vasfın ona a priori şahsiyet

3) Law of the Constitution, 8. Baskı, S. 87 - 88.

4) Bekker ve bilhassa Brinz'in (Pandekten, Vol. 1, S. 196 vd.) isimleri ile birlikte zikredilir.

5) Geist des römischen Rechts, Cilt 2 ve 3 (5 bası).

6) Das deutsche Genossenschaftsrecht, 4 Cilt; Das Wesen der menschlichen verbaende, 1902.

7) Gierke'nin Political Theories of the Middle Ages'ine giriş, 1900.

verdiği şeklindeki felsefi anlayışın mahsulüdür. Savigny'nin sözleri ile:

«Hukuk, insanların derûnunda bulunan hürriyet için mevcuttur; bundan dolayı şahsiyet esas mefhumu insan fikri ile tevemdir» (8). Bu sebepten «fiksiyon nazariyesi bir formülden ibarettir nazariye değildir» (9) iddiası pek doğru olamaz. Aslında fiksiyon nazariyesi siyaseten tarafsızdır. Ondan hasıl olmuş olan konsesyon nazariyesi ise daha ziyade siyasidir; esas gayesi, Devletin kendi içindeki gurup birlikleri üzerindeki hakimiyetini arttırmak olmuştur. Bir hukukî şahıs olmasına rağmen Devlet fert ile aynı seviyeye konulmuştur. Devletin şahsiyeti cayi sual değildir; O, kaza sahası dahilindeki diğer gurup ve birliklere, hâkimiyetinin bir nişanesi olarak hukukî şahsiyet tanır veya tanıdığı şahsiyeti geri alır. Bundan dolayı bu nazariyenin, meselâ, Fransız ihtilâli sırasında kilise mamelekinin istimlâkîni meşru göstermek ve cemiyet kurma hürriyetini men etmek isteyen siyasi diktatörlüklerin iddialarını desteklemekte elverişli bulunması hayret edilecek birşey değildir. Gerçekten, Devlet'in mutlak hâkimiyeti hakkındaki nazariyeler ile konsesyon nazariyesi birbirlerinden ayrılamazlar. Gierke nazariyesinin çürük taraflarından biri, Devleti başlı başına bir birlik mevcudiyet olarak ele alması ve aynı zamanda Devlet'in hâkimiyeti altındaki bütün gurup birliklerin muhassalası olarak onların hepsinin fevkinde bulunması şeklinde pek doğru denemeyecek bir esastan hareketle, gurup birliklerin gerçekliğini Devletin kanun koyma bakımından üstünlüğü ile bağdaştırmak hususundaki teşebbüsü olduğu başka bir bölümde gösterilmiştir (10).

Brinz'in Zweckvermögen nazariyesi âmme hukukundaki müessesese (Ansalt) ile hususî hukukdaki tesisi (Stiftung) hukukî şahsiyetler olarak gören hukuk sistemleri ile yakından münasebettedir. Çünkü bu tip «Juristische Person» lar bir gurup insan etrafında değil bir mevzu ve gaye etrafında teşekkül etmişlerdir. Gayenin devamlı olması, -meselâ bir üniversite veya Carnegie Tesisi, Rhodes Trust'ı veya Rockefeller Tesisi gibi tesislerde olduğu gibi- sadece cazip ve bereketli bir fikir değildir; bu aynı zamanda bizi doğruca Hauriou'nun «Institution» siyasî mistisizmine, yani kendisine hizmet edenlerin sadakatini talep eden bir fikre, götürür. Faşist iş nazari-

8) System des heutigen römischen Rechts, Kitap 2, paragraf 60.

9) Wolff, 54 L.Q.R. 505.

10) Yukarıda S. 180 vd.

yesi ile «*Institution*» un bu anlayışı arasındaki münasebet başka bir yerde münakaşa edilmiştir. (11)

Anglo-Amerikan hukuk düşünüşü, müesseselere ve tesislere hukukî şahsiyet vermenin fayda ve mahzurlarını trust (**) vasıtası ile temin ve izale etmiştir. Bu hukukta trustee'ler ve müstefitler arasında muvakkaten ortaya çıkan ve ancak o zaman için mevcut bulunan hak ve vazifeler şeklindeki makul bir mülkiyet anlayışı, kendisi ile birlikte olan şahıslara üstün ve onları mezc eden bir «*Unternehmen*» veya bir «*Institution*» mistisizminin yerini alır.

İlk nazarda «Tek şahıslı tüzel kişilik» (*Corporation Sole*) *Anstalt* benzer bir fikri ifade eder gibi görülür; fakat bu tek şahsın -Postmaster - General- mevki dolayısı ile bir hukukî şahsiyeti olduğu şeklindeki can çekişen anlayış, yeni tip âmme şirketlerinde tüzel kişiliği *Anstalt* gibi şahıslar birleşmesine değil, bilâkis teşebbüsün müesseseseleşmesine dayamakta olan görüşten daha az hukukî ve pratik önemi haizdir.

Realist nazariyenin siyasi cephesi hukuki cephesinin yanında çok daha önemlidir.

Bu nazariye, gurup topluluklarının en kudretlisi ve en büyüğü olan Devletin «organik» izahı ile yakından ilgilidir. Rousseau'nun «*volonté générale*» inden beri Devletin gittikçe artan muzafferiyetine ve Hegel ile Neo Hegelian'ların ekserisinin nazariyelerinde tebaanın Devlet'e mutlak itaatinin meşrulaştırılmasına müteveccih olan bu izah, iki bakımdan geliştirilebilir. Ya her gurup birleşmesinin «hakiki» karakteri Devletin birlik gurup şahsiyetlerden biri, muhakak ki en kuvvetlisi, olduğu neticesine münce olur. Bu/görüş pluralistler tarafından müdafaa edilmiştir. Yahut da Devlet'in hakiki bir dev olarak diğer bütün birlikleri yuttuğu ve ihata ettiği şeklini alır; bu, bütün «corporative» ve Faşist Devletler de yer almış olan bir inkişaf şeklidir. Konsesyon nazariyesi bunun için en uygun bir meşru kılma vasıtasıdır; çünkü, realist veya organik anlayışların Devlete tatbik edilmesini tahdit eder ve bütün diğer birlikleri fiksiyon nazariyesi vasıtası ile Devlet'e tâbi kılar.

11) Bak yukarıda S. 184.

(**) Trust Anglo-Amerikan hukuk sistemine has bir müessesedir. Bunda, trustee (mutemet) denilen şahıs, beneficiary (müstefit) denilen şahsın mallarını idare eder. Malların hukukî bakımdan maliki mutemet, hakkaniyet icabı maliki (equitable owner) ise müstefittir. Mutemet malları kendi namına fakat müstefitin menfaatine idare eder. Trust kelimesi ingilizcede başka manâlarda da kullanılmaktadır. (T. A.)

Gierke ve Jellinek boşuna olarak/milliyetçi idealler ile liberal idealleri, Devletin hâkimiyeti ile birlik kurma serbestliğini telife uğraştılar. Jellinek, nazariyesi ile millî hâkimiyeti Devletler hukuku ile bağdaştırmak istediği gibi Devletin «kendi kendini tahdit» i yolu ile birlik kurma serbestliğini de kurtarmak istedi. Gierke de bu gayeye, gerçek gurup şahıslar arasında, Devletin en üstte ve en büyük olduğu bir meratip silsilesi kurarak erdi. Fakat, aşağıda (12) gösterildiği gibi bu bağdaştırmalar mantıken olduğu kadar gerçekte de çözülmeye gayet müsaittirler.

Bu çeşitli nazariyelerin tüzel kişiliğin teknik hukukî meselelerine sağlamış oldukları faydaların münakaşasından evvel bu hususta mevcut olan esas meselelere kısaca temas edilmelidir. Bu meselelerin çoğu son zamanlarda ortaya çıkmıştır ve tamamen değilse bile geniş ölçüde, mahdut mesuliyetli şirket nevinin modern ticarî hayatın her sahasında kullanılmasının bir neticesidir. (13)

Pratik noktai nazardan bu meseleler üç guruba ayrılabilirler :

(1) Bir «tüzel kişinin karakterinin» incelenmesi gerekli olan haller.

(2) Bir hukukî mükellefiyetin veya muamelenin tefsirinin bir tüzel kişilik maskesi ile gizlenmiş olan hakiki şahıslara bakılmasını lüzumlu kıldığı haller.

(3) Bilhassa vergi mükellefiyetinin izalesinde olduğu gibi, tüzel kişiliğin bir hile vasıtası olarak kullanıldığı haller.

Bu hususlar esas itibarı ile tek bir meselenin farklı cephelerini gösterirler : hukukî şekil ile örtülmüş olan hakiki şahıslara, kasıtlara ve gayelere bakmak için bir tüzel kişiliğin «peçesini kaldırmağa» ne dereceye kadar lüzum vardır ve müsaade edilebilir?

Aynı mesele, tamamen aksi bir zaviyeden bakılınca da görülür: tüzel kişilik şeklinin izafi olduğu ve hukukî şahsiyetin şeklen tevcih edildiği, tüzel kişiliği olan ve olmayan toplulukların mukayesesinden ve ikincilerin, ortada şeklen bir tüzel kişilik bulunmamasına rağmen haiz oldukları tüzel kişilik vasıflarından açıkça anlaşılır.

Ortaya çıkan hukukî meseleler, ayrı hukuk sistemlerine sahip olan Büyük Britanya, Amerika Birleşik Devletleri ve Almanya'da hayret edilecek derecede benzemektedirler.

12) S. 417 vd.

13) Bunların ekserisi son zamanlarda M. Wolff tarafından incelenmiştir. (54. L.Q.R. 494, 512-521).

(1) En çok bilinen iki misal İngiliz Daimler dâvası (14) ile bir Amerikan dâvası olan *People's Pleasure Park Co. v. Rohleder* (15) dir. Birinci hâdisede İngiltere'de kurulmuş bir şirket Lordlar Kamarası tarafından «düşman ile ticaret» bakımından düşman şirket addedilmişti. Çünkü bu şirketin bütün hisse senetleri ve dolayısı ile fiili kontrolü düşman elinde idi. İkinci hadisede, Virginia Yüksek İstinaf Mahkemesi zilyetliğin hiçbir zaman zenci veya zencilere geçmemesi şartı ile yapılan bir gayri menkul satış akdinin, bütün hissedarları zenci olan bir anonim şirkete kiralanması halinde bir ihlâlin mevcut olmadığına karar vermişti. Birinci kararda «perde» açılmıştı, ikincisinde ise açılmamıştı. Daha yeni bir kararda Lordlar Kamarası, idarecilerin mutad olarak içtimalarını yaptıkları yer olan «ticarî ikametgâh» kıstası yerine, bir anonim şirketin düşman vasfının tâyin edilmesinde «kontrol» kıstasını tatbik etti. (16)

(2) Bu hususta meşhur bir misâl, gayri menkul alıp satmak ve işletmek maksadı ile kurulmuş bir limited şirketteki tek hissedarın sahip olduğu hisselerini satması halidir. Bu satış bir gayri menkul satışı olarak mı tefsir edilecektir, yoksa satıcı bu gayri menkul satışı bir hisse satışı şekline sokarak borç ve mükellefiyetlerinden kurtulabilecek midir? Alman Temyiz Mahkemesi, satıcıya karşı ileri sürülebilen iddialar bakımından akdin bir gayrimenkul satışı olarak kabul edilmesi gerektiğini katıyetle beyan etmişti. (17) Son zamanların birçok İngiliz kararları aynı meseleleri çeşitli neticelere bağlamışlardır.

En önemli karar bugün dahi *Salomon v. Salomon* (18) kararıdır. Bu karar, şirketi, kontrolü elinde tutan hissedarlar ile tavsif etmeyi red ederek bu hissedarların şirkete karşı, yâni hakikatte kendilerine karşı imtiyazlı haklarını, hakikî alacaklıların aleyhine olarak ileri sürmelerine mâni olmak istemiştir. Bu kararın ruhu hâlâ İngiliz kararlarına esas olmaktadır. Amerikan mahkemeleri tarafından da otorite olarak kabul edildiği anlaşılıyor. Nitekim, bir ana şirketin kendisine tâbi olan şirketin ticaret masraflarını kendi masrafları hanesine kaydederek vergiden tenzil etmesine mücade edilmediği gibi (19), ikincinin mamelekinde sigorta ettirilebilecek bir menfaati olduğu da red edilmişti. (20)

14) *Daimler Co. v. Continental Tyre Co.* (1916) 2 A.C. 307.

15) 61 S. H. Rep. 794 (Virg.).

16) *V/O Sovfracht v. Van Udens Scheepvaart* (1943) A. C. 203.

17) *Karşılaştır, Wolff, A.g.m., S. 513.*

18) (1897) A.C. 22.

19) *Smith, Stone and Knight v. Birmingham Corp.*, 161 L.T. 371.

20) *General Accident Corp. v. Midland Bank* (1940) 2 K.B. 338.

Fakat birçok kararlar tüzel kişilik peçesini tereddütsüzce kaldırmışlardır. Bu meyanda, bir ticaret odasına âza olarak bir şirketin gösterdiği namzedin kaydedilmesine rağmen şirketin kendisi bu ticaret odasının âzası olarak kabul edilmişti; (21) diğer bir kararda ise Privy Council, ticareti men hakkında yapılan muteber bir mukavelelenin, taahhüt eden şahısların rakip müessesede kontrolü elde etmeleri halinde ihlâl edilmiş olduğuna karar verdi. (22)

Netice, hiç olmazsa İngiliz hukukunda kati bir hal çaresi verecek mahiyette değildir. Bazan Salomon dâvasının sert şekilperestliği galip gelmekte, bazen de tüzel kişilik nazara alınmıyarak yapılan muamelenin iktisadî gayesi tetkik edilmektedir.

(3) Tüzel kişiliğin hile ve bilhassa vergi kaçırma vasıtası olarak kullanılması, esasında (2) rakkamı altında incelediğimiz hallerin bir nevidir. Fakat, tüzel kişiliğin hile ve vergi kaçaklığı yolu olarak kullanılmaması hususunda mevcut kuvvetli bir cereyan dolayısı ile teşrii ve kazai merciler bu sahada çok daha uyanıklıdır. Hilenin en belli başlı vasıtası şüphesiz tek-şahıs şirketleridir; merkez ve şube yahut ana şirket ile ona tâbi olan şirketler arasındaki münasebetler mahkeme kararlarının ekserisine mesnet teşkil ederler. Meselâ, 1919 tarihli bir Alman kanunu bir gayri menkule malik olan tek-şahıs şirketinin hisselerinin satımının gayrimenkulün satımı halindeki vergiye tâbi olacağını bildirmiştir. 1919 tarihli Ana Vergi Kanunu, umumî bir formül ile, başlıca gayeleri vergi kaçırmak olan muamelelerde yargıçlara muhalefet imkânını vermiştir. Alman mahkemeleri bu kaideyi oldukça sadıkane bir şekilde kullanmışlardır. Birçok İngiliz kanunları da tüzel kişiliğin vergi kaçaklığı vasıtası olarak kullanılması halinde kişiliğin nazara alınmaması imkânını vermektedirler. (23) Mamafih bu hususta mahkemeler, belki de Salomon dâvası dolayısı ile tereddüt etmişlerdir. Privy Council bir taraftan Kanada vergi kanunundan kurtulmak amacıyla ana şirket ile tâbi şirket arasında yapılmış olan muameleyi red için tüzel kişiliği tanımamıştır; (24) diğer taraftan, «bir hile veya uygunsuz bir idare bulunmaması halinde» Kanada Vergi Tahsil Dairesinin kâfi miktarda amortisman akçesinin ayrılması gayesi ile yakın münasebetleri olan iki şirketi tek bir şirket gibi addetmesini kabul etmemiştir. (25) Yeni İn-

21) Liverpool Corn Trade Ass. v. Hurst (1936) 2 All. R. 309.

22) Connors Bros. v. Connors (1940) 2 All. E.R. 179.

23) Meselâ, Finance Acts of 1937, 14; 1938, m. 41; 1939, m. 38.

24) Canada Rice Mills v. R. (1939) 3 All E.R. 991.

25) Pioneer Laundry v. Min. of Nat. Revenue (1937) 3 All. E.R. 555.

giliz millileştirme kanunlarında hukuki şekil yerine tesirli kontrol kıstasının kabul edilmesi ile «peçenin kaldırılması» na doğru ve **Salomon dâvası**'ndan uzaklaşan bir cereyan teşekkül etmiştir. Bu kanunlar tüzel kişiliklerin birbirlerinden müstakil olup olmadığını, hisseleri elinde bulundurarak veya idarecileri tâyin imkânına sahip olarak kontrolü elde etmenin neticesi bulunan fiili tâbi oluş şeklinde tarif ederler. (26)

Ticaret hayatındaki canlılık ve anonim şirketlerin mesuliyeti tahdit vasıtası olarak kullanılmasından dolayı Amerikan hukuku bu meselelerle daha önce ve daha büyük nispette karşılaşmak zorunda idi. Mamafih, hukukî netice Amerika'da İngiltere'dekinden daha kati değildir. Mahkemelerin, tüzel kişilikten sarfı nazar edebilecekleri haller daha 1912 de Prof. Wormser (27) tarafından, tüzel kişilik vasıtasının alacaklıları aldatmak, mevcut mükellefiyetlerden kaçınmak, bir kanunu bertaraf etmek, tekel meydana getirmek veya mevcut tekeli devam ettirmek yahut ahlâka aykırılığı veya suçu himaye etmek halleri olarak sayılmıştı. Bunlara, «adaletin himayesi veya hakkaniyetsiz neticelerin önlenmesi gayesi ile» (28) tüzel kişilik şeklinin bertaraf edilmesi icap eden ve daha mütenevvi olan ikinci gurup misâller ilâve edilebilir. Muhakkaktır ki, bu durumlarda tüzel kişilik perdesi sık sık kaldırılır; fakat bu kaldırış daima bir gayri muayyeniyetsizlik ve bir şahsi hukuk yaratıcılığı meselesi ortaya çıkarır. Şirket teşkili açıkça bir kanunu veya âmmeye taalluk eden diğer bir mükellefiyeti gizlemek için kullanılmışsa mahkemeler *U. S. v. Leigh Valley Railroad Co.* (29) da olduğu gibi bu perdeyi kaldıracaklardır. Bu davada, bir demiryolu şirketi, nakliye şirketi tarafından çıkarılan kömürlerin aynı şirket tarafından naklini men eden bir kanun hükmünden kaçınmak için, kömürlerini taşıdığı şirketin hisselerini satın almıştı. Şirket kurma yolunun, bir şahıs tarafından şirketlerdeki mahdut mesuliyetten istifade edebilmek için kullanılmasının hudutlarını çizmek daha güçtür. Bir çok hallerde, şirket kurma, mesuliyeti tatmin edici bir şekilde tahdit eder; **Salomon** davasında olduğu gibi, tek hissedar diğer herhangi bir alacaklı gibi şirkete müracaat edebilir; fakat, hakikî vasfın hukuken tanıdığı birçok haller de vardır. Böylece, bir şirketin başlıca hissedarı olan bir şahıs şirket namına şabsen yaptığı bir iş

26) Meselâ Thirteenth Schedule to Transport Act, 1947.

27) 12 Col. L.R. 496, 517.

28) Warner Fuller, 51 Harv. L.R. 1373, 1402.

29) 220 U.S. 257.

mukavelesini bozmaktan dolayı sorumlu tutulmuştu. (30) Çünkü şirketin ve bu şahsın faaliyetleri aynı sahada idi ve aynı esaslara göre devam ediyordu. Ana şirket, kendisine tâbi olan şirketlerin borçlarından, eğer bu tâbi şirketlerin malları işin normal olarak yürütülmesine yetmeyecek derecede ise, mesul addedilmiştir. (31) Tek şahıs şirketi, azasının «alter ego» olarak yapmış olduğu akitlerle bağlı addolunmuştur. (32) Tek şahıs şirketleri aleyhine açılan bir takım dâvalarda tek hissedarın kendi takas iddiasını müddeiye karşı dermayanı kabul edilmiştir. (33) Tüzel kişilik yolunun sadece safsi faaliyetler için başvurulmuş bir vasıta olduğu ve şirketin mevcudiyetinin vasiyeti yapmanın ölümü ile sona ereceği bir halde tek hissedar tarafından şirket mameleki üzerinde vasiyet yolu ile yapılan tasarruf muteber addolunmuştur. (34) Bir ana şirketin tâbi şirketten olan alacağı, iki şirket müşterek bir teşebbüs meydana getirdiklerinden, ana şirket tarafından ödünç olarak verilen para hakikatte bir nevi yatırım olması dolayısı ile tehir edilip, tâbi şirketteki diğer hissedarların hakları ona tercih edilmişti. (35)

En yeni olarak, bazı bankalarda kontrol elde etmek hususi maksadı ile bir şirket kurmuş olan şahıslar, iflâs eden bir banka aleyhine bir hüküm elde etmiş olan tasfiye memuruna karşı şahsen mesul addedildiler. Çünkü pratik bakımdan Banco (yâni şirket) idarecileri;

adeta banka hisse senetlerinin yegâne maliki olan müstefitlerin **trust**'ı gibi idiler. Banco'nun hisselerini elde etmiş olan şahıslar bankacılıktan başka bir teşebbüse girişmiş değillerdir. (36)

Bu misallerin adedi, «perdenin kaldırılması»nı önlemek için şirket şekline baş vurulduğu diğer birçok misallerle de arttırılabilir. Son zamanlarda bir Amerika'lı hukukçu tarafından ifade edilen bir hukukî netice, diğer bütün modern hukuk sistemlerine de tatbik edilebilir genelliktir.

30) Wittman v. Whittingham. 85 Cal. App. 140.

31) Latty'nin, Subsidiary and Affiliated Corporations adlı kitabında toplanmış olan mahkeme içtihatları, S. 110 vd.

32) Warner Fuller, a.g.e. S. 1388, not 58 de zikredilen mahkeme içtihatları.

33) Fuller, A.g.e. Not. 86.

34) Fuller, not 101 de zikredilen mahkeme içtihatlarına bak.

35) Taylor v. Standard Gas and Electric Corp. (1939) 306 U.S. 307 (Deep Rock case).

36) Anderson v. Abbott (1944) 321 U.S. 349, Hâkim Douglas tarafından.

Şirkete bir dış şekil olarak daha az önem verilmekte, buna mukabil şirkete tesir eden temel sosyal, ekonomik ve ahlâki faktörlere gittikçe daha fazla önem verilmektedir. (37)

Relativist görüşe göre, tüzel kişiliği bir peçe olarak kullanmak isteyenler kendi menfaatleri icap ettirince şekilden şarınazar edemezler; ancak bazı maksatlar için tüzel kişilik sanısı bertaraf edilebilir. Böylece, **Macaura v. Northern Assurance Co.** (38) davasında House of Lords bütün hisselerine sahip olan bir kurucunun şirkete ait olan menkul mallarda sigorta edilecek bir menfaati bulunmadığına karar verdi. Alman Reichsgericht'i de bir şirket lehine olarak tescil edilmiş olan ticaret markasının bütün hisseleri bu şirketin elinde bulunan ikinci bir şirket tarafından kullanılamayacağına karar vermişti. (39)

Nihayet, şirketlerin cezai mesuliyeti meselesi şirket tüzel kişiliğinin gittikçe gelişen izafi ve ameli tefsirini iyi bir şekilde gösterir. (40) Son kararların bir çoğunda, eskilerin hilafına olarak, şirketler kendi namlarına hareket eden muayyen şahısların suç sayılan hareketlerinden mesul kılınmışlardır. Meselâ, **D. P. P. v. Kent and Sussex Contractors, Ltd.** (41) dâvasında bir şirketin nakliye işleri ile uğraşan bir memuru benzin kuponları almak için hakikate aykırı malumat vermişti. Muntika mahkemesi, şirketin, «kendi namına hareket edebilecek ve düşünebilecek olan yegane şahıs vasıtasıyla» suç işlemiş olduğuna karar verdi. Bir şirketin müdürü ile birlikte dokuz kişinin başka bir şirkete hakikatte teslim edilen mal bedelinden daha fazla para almak için gizlice anlaşmış olduğu **R. v. C. R. Haulage, Ltd.** (42) dâvasında Ceza İstinaf Mahkemesi şirketi fesat karıştırma suçu ile mahkûm etti. **Moore v. Bresler, Ltd.** (43) davasında şirket, idareciler tarafından salâhiyetli kılınmadığı halde şube müdürü bulunan şirketin sekreteri ile şube satış müdürünün fiillerinden mesul tutuldu. Şu halde, esas itibarı ile, sırf idari olan suçların dışında kalanların şirkete izafesi müteaddit kararlar ile kabul edilmiştir. Fakat bu hususta hangi ölçü kullanılacaktır?

37) Fuller, S. 1379.

38) (1925) A.C. 619.

39) Medenî Hukuk Kararları, Cilt 114, S. 278.

40) Bu, son zamanlarda, Welsh tarafından muteber bir şekilde incelenmiştir. 62 L.Q.R. 345 (1945).

41) (1944) K.B. 146.

42) (1944) K.B. 551.

43) (1944) 2 All E.R. 515.

Alman hukukunca kabul edilen ve **Lennard'ın davası'nda** (44) Lord Haldane tarafından tasvip edilen ölçü, şirketin alter ego'su olan şahıslar, yahut Alman hukuk lisanındaki «**Organe**» ile işçi veya memurlar arasındaki tefriktir. Bunun sınırı daima sarahaten belli olmaz. Meselâ, bir ticaret şirketinde idare makamının, hissedarlar genel heyetinin, idare meclisinin veya hepsinin yahut bir arada hareket eden bazılarının mı şirketi temsil ettiğini anlamak kolay değildir. Bu mesele mahkeme tarafından pratik olarak her bir hadiseye göre halledilmelidir. **Cain v. Doyle** (45) adlı bir Avusturalya kararında bir şirketin cezaî mesuliyeti meselesi başka bir şekilde ortaya çıkmıştı. Mesele, Krallığa da tatbik edilebileceği hakkında sarahati ihtiva eden vatandaşlıktan iskat kanununa göre Krallığın Avusturalya Commonwealth'i namına bir suç ile itham edilebilip edilemeyeceği idi. Mahkemede ekseriyet, Krallığın kendi aleyhine suç işliyemeyeceğine karar verip cezaî mesuliyetini red ettiler, fakat muhalefette kalan azınlık, Krallığın dahi pratik imkânlar dahilinde, meselâ bir para cezası verilmek suretile, kanunun hükümlerine tabi olamamasının imkânsızlığına hiç bir sebep göremedi.

Welsh'in varmış olduğu netice şöyle idi :

«Mahkemenin verebileceği yegâne cezanın ölüm, sürgün, hapis veya kamçılama, yahut suçlunun bir ahlâksız, bir serseri olduğunun beyan edilmesi gibi bir tüzel kişiliğe tatbiki imkânsız diğer herhangi bir ceza olması halinde hükmün tesirli bir şekilde icrası mümkün değilse mahkeme davaya bakarak boşuna vakit kaybetmemelidir.»

Bu neticenin Krallığa veya diğer bir şirkete tahmil edilen para cezalarına tatbik olunamayacağı aşikârdır. Umumî netice şirketin cezaî mesuliyetinin olduğudur, fakat temsilcisinin suçlarının şirketi ilzam etmesi «atfedilen suçun mahiyetine, memur veya vekilin nisbi durumuna, ve meselenin ilgili vakıa ve şartlarına bağlıdır». (46)

Buraya kadar tüzel kişiliğin aşırı şekli ve sert bir tefsirinin yerini daha ziyade sosyal ve realist olan bir tefsir tarzına terketmekte olduğu açıkça görülmüştür. Bu, tüzel kişilik şeklinin vergi

44) Lennard's Carrying Company v. Asiatic Petroleum Co. (1915) A.C., S. 713 de.

45) (1946) 72 C.L.R. 409; karar müellifin Law and Social Change (1951) adlı kitabının 5. kısmında etraflıca incelenmiştir.

46) Bak. yuk. not 40.

tahsilinde ve hakkın kötü kullanılmasına mani olan hükümlerden kaçınmada âmme menfaatinin ihlâli vasıtası olarak kullanıldığı hal-lerde kısmen müşahade edildi; genel olarak ise, belki de Salomon davası'nın mevcudiyeti dolayısı ile İngiliz hukukundaki inkişafı kıta Avrupası ve Amerikan inkişafına nazaran daha sarîh olarak tespit edildi; fakat temayül üniverseldir.

Hukuk tatbikatındaki bu son gelişmeler ile evvelce izah etmiş bulunduğumuz tüzel kişilik nazariyeleri arasındaki münasebetten bahsetmeden evvel, hususî bir ehemmiyeti haiz olan bir başka mesele daha münakaşa edilmelidir. Bu mesele, tüzel kişiliği olmayan şirketin durumudur. Bu şümüllü ve karışık meselenin yalnız muayyen cepheleri burada gösterilebilir. Tüzel kişiliği olan ve olmayan şirketler arasındaki farkın temeli, ilk nazarda, hukukî şahsiyetin kendisinde mevcut gibi görülür. Mamafih, yakından tetkik edilecek olursa bu tefrik İngiliz hukukunda, tehlikelidir. Ticaret birlikleri gibi «Şirket benzeri» tipinde tüzel kişiliği olmayan şirketler, Taff Vale kararı (47) dolayısı ile yardımcılarının haksız fiillerden mesul addolunmuşlardır. Böylece şirket ile — ki yardımcılarının intra vires haksız fiillerinden her halde mesuldürler — bu şekilde mesul olmayan hukukî şahsiyetsiz şirketler arasında fark kalmamıştır. Tüzel kişilik kazanmamış şirket kendi namına dava edemez ve edilemez; bu şirkete aktif ve pasif dava ehliyeti Ord. 16, r. 32 ile tanınmıştır. Fakat mahkemeler azaları temsilen açılan veya müdafaa edilen davada ispat edilmesi gereken «umumi menfaat» ı kolay kolay kabul etmiyorlar. Kulüp gibi tüzel kişiliği olmayan bir şirketin azaları kendi sarîh veya zımnî akdi mükellefiyetleri nispetinde birliğe bağlıdır, (48) fakat iltihak eden azanın akitteki standart kaideleri kabul edişi esas itibarı ile, bir limited şirket azasının şirket esas mukavelesini ve statüsünü kabul edişinin neticelerini doğurur. Tüzel kişiliği bulunan şirketlerde olduğu gibi tüzel kişiliği olmayan şirketlerin de hissedarları ile münasebetlerinde iç serbestileri, «tabii adalet»in ihlal edilmesi dolayısı ile mahkemelerin yaptıkları pek nadir müdahaleler müstesna, tamdır. (49) Tüzel kişiliği olmayan şirketlerin de «unvan»ları vardır, tescil edilmiş ticaret birlikleri ve gayeleri manevi olan şirketler hakaret ve sövmeden dolayı dava edebilirler, dava edilebilirler. (50) Tüzel kişiliği olmayan alelâde cemiyet-

47) (1901) A.C. 426.

48) Wise v. Perpetual Trustee (1903) A.C. 139.

49) Weinberger v. Inglis (1919) A.C. 606; Mc Lean v. Workers' Union (1929) 1 Ch. 402.

50) Bu hususta malûmat ve başka kararlar için bak. Gatley, Libel and Slander, 3. bası, §, 460.

ler Ord. 16, r. 9 daki, temsili dava yolunu kullanamazlar, fakat böyle bir cemiyete edilen bir iftira, azaların müştereken veya bazı hallerde münferiden dava açmasına bir sebep teşkil edebilir. (51)

Tüzel kişiliği olmayan birliklerin esas itibariyle cezai mesuliyetleri de vardır. 1934 tarihli Trafik Kanunu (m. 26) «şirket» i «tüzel kişiliği olsun olmasın şahıslar topluluğu» olarak tarif etmiştir. Fakat muntaka mahkemesi, (52) tüzel kişiliği olmayan bir şirketi, para ile eşya taşıdığı vasıtalarında gayri kanunî olan bir C plâkası kullanması halinde, tüzel kişiliği olmayan bir şirketin azalarının şirkete eşya taşıttıramıyacakları ve böyle bir şirketin sadece birkaç şerikten ibaret olabileceği şeklindeki tuhaf mucip sebeplerle, suçlu bulmadı. Mahkeme ikinci mucip sebebi aynı ithamnamede aynı suç ile itham olunan fakat tüzel kişiliği bulunan bir şirkete tatbik etmedi.

Tüzel kişiliği olmayan şirketin mameleki -ki nazari bakımdan bu şirket tarafından edinilemez - meselesi bu mamelekin bir veya birkaç trustee'ye tevdi sureti ile hal edilmiştir. (53) Tüzel kişiliği olmayan bir şirketin uzuvlarının haksız fiillerinden mesul tutulamıyacağı da muhakkaktır; fakat tüzel kişiliği olan bir şirketin mesuliyeti de bugün halâ yaşamakta olan **Ultra vires** doktrini ile tahdit edilmiştir. (54) Bu inkişaf lar toplu olarak Maitland'ın dictum'unda belirtilmiştir :

Tüzel kişiliği haiz bir şirket tarafından yapılabilip de bu nicht rechtsfaehiger Verein tarafından yapılamıyacak birşey bulmak imkânsızdır. (55)

51) Mukayese, Lloyd, Law of Unincorporated Associations, S. 155.

52) Wurzed v. Houghton Main Delivery Services and Wurzel v. Atkinson (1937) 1.K.B. 380.

53) Bir tüzel kişilik olan «Anstalt» ile mukayese edilirse 'trust' in tamamen tatminkâr olmadığı anlaşılır. Free Church dâvasında, (1904) A.C. 515. Lordlar'ın ekseriyetine göre trust senedi, malların, Kilisenin yaşayan azalarının ekseriyetinin iradesine uygun olarak kullanılmasının önüne geçti. «Hukukun ölü eli, Kilisenin yaşayan mevcudiyetine aksi seda çıkaran bir şamar attı» (Maitland). Trust vasıtası mamelek meselelerinde kifayettir, fakat trust senedinin arkasında yaşayan müessesenin ihtiyaçlarına cevap veremez.

54) Salmond tarafından mukni bir surette muhalefet edilmesine rağmen (10. bası, S. 15). Alman hukukunda tüzel kişiyi temsil eden «Organ» ile mahdut salâhiyet ile hareket eden memur arasında yapılan tefrik hem tüzel kişiliği olan, hem de olmayan şirketlerin haksız fiil ile mesul olmasına hizmet eder. Salmond aynı tefriki İngiliz hukuku için kullanıyor. Bu görtüş Lord Haldane'in Lennard's Co. v. Asiatic Petroleum Co. (1915) A.C. 713 deki görtüşü ile desteklenmiştir.

55) Selected Essays, S. 194.

Aksi takdirde, hayır için kurulan ve kâr gayesi gütmeyen birlikler, daha ziyade mesuliyeti kefaletle mahdut şirketler, (***) yahut Amerika'da olduğu gibi tesis şeklinde tüzel kişiliği tercih etmelerine rağmen Inns of Court'lar ve birçok meşhur kulüpler tüzel kişilikleri olmadan güçlkle devam edebilirlerdi. Maitland sözlerine «hukukî şahsiyet olmayan yerde ahlâkî şahsiyet vardır» (56) diye devam ediyor. Hukukî şahsiyet mutlak olmadığı için az veya çok nispette tezahür edebilir demek belki daha doğru olur. Hakikaten kollektif şirketin durumu bunu gösterir mahiyettedir. Meselâ, Alman hukukunun ticarî kollektif şirketi, birçok hususlarda tüzel kişi gibi muamele görmüştü; bu nevi şirket, hissedarlarından biri ile mukavele yapabilir, onu dava eder ve onun tarafından dava edilebilir, iflâs edebilir. İngiliz hukuku da, aynı derecede olmamakla beraber, hissedarları ile şirket arasında dâvayı kabul ederek hissedarı şirketten tefrik eder.

Bu suretle tüzel kişiliğin, hem kemmiyet ve hem de keyfiyet bakımından izafiliği tüzel kişiliği bulunmayan şirketlerin bugünkü durumu ile olduğu kadar tüzel kişiliği bulunan şirketlerin modern telâkisi ile de açıklanmış oldu.

Böyle çeşitli pratik hal çarelerinden çapraşık bir mesele için umumî bir prensip ortaya çıkarmak kabil midir? Mümtaz bir Amerikalı hukukçunun (57) son zamanlarda bu hususta yaptığı bir teşebbüs bu kısımda bahsedilen temayüller ile bağdaşmaktan uzaktır. Bu hukukçu Amerika'daki tekâmüllü gözden geçirerek tüzel kişiliğin bertaraf edildiği üç nevi karar çeşidini birbirinden tefrik ediyor. Birinci gurup, mahkemelerin verecekleri hükümlerin gayesi icabı, Devlet tarafından tevcih edilmemesine rağmen, tüzel kişilik tanıdıkları hallerdir (de facto şirketler). İkinci grup, Devlet'in tevcih etmesine rağmen mahkemelerin tüzel kişiliği tanımadığı kararları ihtiva etmektedir. Son gurup, ki yeni bir karar olan **Anderson v. Abbott** (58) da ileri sürülmüştür, mahkemelerin bir teşebbüsün müstakil olmasını nazara almayarak münferit şirketlere ayrıca mesuliyet tevcih

56) A.g.e. S. 201.

57) Berle, «The theory of Enterprise Entity», 47 COL. L. REV 343 (1947).

58) Yuk. S. 404.

(***) «Mesuliyeti Kefalet ile Mahdut Şirket» İngiliz hukukunda mevcut bir şirket şeklidir. Bu şirketlerde kâr tevzii gayesi yoktur; bundan dolayı da azalar başlangıçta hisselerine tekabül eden bir para koymak istemezler. Fakat kanun onları, hisseleri nisbetinde mahdut olarak mesul edebilmek için şirketin borçlarından muayyen bir miktarı ödemeye kefalet vermeye mecbur kılar. (T. A.)

ettikleri halleri içine alır. Berle, birleştirici kaideyi «iktisadî teşebbüs» mefhumunda bulmaktadır.

«Tüzel kişilik vasıtasının kötüye kullanıldığı hallerde mahkeme teşebbüse bakar... Teşebbüsün tüzel kişiliği veya nevi nazarı itibara alınmayıp, o teşebbüsün mahiyeti neticeyi tâyin eder... Mahkemeler tüzel kişilik sanısını bilhassa şirket ile şirketin elde etmek için kurulduğu teşebbüs - gerçeğini birbirinden ayırdığı için tanımıyorlar; ve bu kadar ileri gittikten sonra bir adım daha giderek hakiki teşebbüs - gerçeğinin ne olduğunu tâyin ediyorlar ve onu teşkil eden fertlerin veya şirketlerin hareketlerini o teşebbüs - gerçeğine, durumun ekonomik esasları gerektirdiği ve talep ettiği nispette izafe ediyorlar» (59).

Bu mühim hukuki tekâmüllerin başlangıçta yapmış olduğumuz tüzel kişilik nazariyeleri ile olan münasebetleri nedir?

Fiksyon nazariyesi taraftarları binlerce tek - şahıs şirketlerindeki ve yegane gayeleri mahdut mesuliyet ile ticaret yapmak olan diğer şirketlerdeki «gurup iradesi»nin, «maşeri şuur»un manasızlığına işaret edebilirler. Fakat realistler, şekli bir tüzel kişilik bulunmamasına rağmen hukukî şahsiyetten istifade eden ve kuvvetli bir tüzel kişilik hayatı olan İngiliz kulüpleri, kollejlere ve esnaf teşekkülleri gibi tüzel kişilik iktisap etmemiş birlikleri gösterebilirler; bu gerçeklik kısmen konsesyon teorisini kıymetten düşürür. (60) Aca-ba birçok memleketlerde mahkemeleri tüzel kişiliğin «peçesini kaldırmağa» zorlayan araştırmacılık, fiksyon veya organ teorisini tanımak demek midir? Bu araştırmacılık her ikisini de tanır ve red eder. Tüzel kişilik şekli, arzuya göre kullanılacak veya bertaraf edilecek bir fiksyon olarak muamele görmüştür denebilir. Bu tekâmülün, hukuki şekil arkasındaki sosyal hakikatın tanınması manâsına geldiği de aynı derecede doğrudur. Bu noktada Ihering'in nazariyesindeki hakikat payını kabul edebiliriz. Hukuki şeklin arkasındaki sosyal gayeye bakmak natamam ve tek - taraflı bir yoldur-öyle bir yol ki halen mahkemeler ve kanunlar tarafından gittikçe artan bir nispette kullanılmaktadır. Nihayet, Zweckvermögen teorisi, ne Stiftung'u ve ne de Anstalt'ı hukukî şahıs olarak tanımayan hukuk sistemlerine tatbik edilememesine rağmen gelip geçen aza-

59) A.g.e., S. 348.

60) Bu husus Wolff tarafından fiksyon nazariyesini müdafaa ederken ihmal edilmiştir. 54 L.Q.R. 505 vd.

ların ve idarecilerin arkasında hususi bir gayeye tevcih edilmiş şahsi müesseselerin devamlılığı hakikatını tanır, ve muhakkak ki Zeiss müessesesi (Stiftung olarak teşkil edilmiştir) için olduğu kadar Carnegie tesisi ve Rhodes Trust'ı için de doğrudur. Modern İngiliz hukukunda mesuliyeti kefaletle mahdud limited şirketler ve Amerikan hukukunda tesislerin foundation), Stiftungun gayesini her geçen gün daha iyi bir şekilde başarmakta olduğu da evvelce gösterilmiştir. (61)

Bu teorilerin herbirinde bir miktar hakikat payı olmasına rağmen hiçbirisi kendi başına hukuki şahsiyet fenomenini izah etmeye kifayetsizdir. Sebep, tüzel kişiliğin müşterek bir sosyal veya siyasi birleştiricisi olmayan çeşitli topluluklara, müesseselere, münasebetlere tatbik edilen teknik hukukî bir vasıta oluşudur. Bundan dolayı bu nazariyelerden herbiri kendine has hususiyetleri olan hukuki şahsiyetler için meydana getirilmiştir. Hiçbiri, tüzel kişiliğin modern ticaret hayatında kullanılacağı sahayı evvelden kestirememiştir.

Modern hukukçular bu arzu edilmeyen hususu hukuki şahsiyet mefhumunu bir teknik vasıta haline koyarak halletmeye meyletmiş görünmektedir. Kelsen (62) ve Kocourek (63) gibi bazı analitik hukukçular şahsiyet mefhumunun teknik ve izafi vasfı üzerinde duruyorlar. Diğerleri fizikî ve hukuki gerçeklik tefrikine önem veriyor.

Tüzel kişilik mefhumu kendi mevcudiyeti tecrübi vakıalar dünyası ile münasebetlerinde kökleşmiş olmasına rağmen hukukî bir gerçekliği ifade eder,... bundan ne fazla ne de az. (64)

Hükmi şahsiyet... bir hukukî yaratıştır... fakat bu, şahsiyetin bir gerçek olmadığı demek değildir.... Eğer biz gerçekliği bir bütün olan hukuka atfedersek,... aynı nisbette bu gerçekliği, devamlı mevcudiyeti aynı kudret tarafından düşünülmüş ve arzu edilmiş olan hukukun temel unsurlarına da atfedebiliriz. (65)

61) Yuk. S. 360 ve aynı müellifin Law and Social Change, S. 137 vd.

62) Mukayese, yuk. S. 116.

63) Jural Relations, S. 57 vd.

64) Hallis, Corporate Personality, S. 240.

65) Barker, Introduction to Gierke, Natural Law and the Theory of Society, S. LXXVI.

Netice mühim bir ders verir : Mesele hukuk teorisinin hukukî tatbikata uymaması değil, fakat tüzel kişiliğin hukukî teorisinin ve tatbikatının birbirlerinden ayrı olarak tekâmül etmesidir. Hukuk teorisinin vazifesi hukuk sistemlerinin esas temellerini araştırmak ve çıkacak çeşitli pratik ve hususi durumlara ve çıkmış olan meselelere tatbik etmektir. Bir totaliter cemiyette elbette ki konsesyon nazari-si, cemiyet kurma serbestisi tanıyan bir liberal devlettekinden daha fazla kudreti haizdir. Orta çağın esnaf teşekkülleri ve limited şirketi aynı mahiyette sosyal veya hukukî birer fenomen olmadıkları gibi devletin organik karakteri de büyük mikyasta cemiyette oynadığı fonksiyona bağlıdır.

Seçme Bibliyografya

Barker, Introduction to Gierke, National Law and the Theory of Society, Kısım 5.

Hallis, Corporate Personality, Introduction and Part 1, Chap. 1; Part 3, Chaps, 1, 2, 4.

Douglas and Shanks, «Insulation from Liability through Subsidiary Corporations» (1938) 39 Yale L.J. 193.

Berle, «The Theory of Enterprise Entity» (1947) 47 Col. L.R. 343.

Wolff, «The Nature of Legal Persons,» 54. L. Q. R. 494.

Wormser, Disregard of the Corporate Fiction, 1927.

Fuller «The Incorporated Individual,» 51 Harv. L. R. 1373.

Kahn-Freund, «Reflections on Company Law Reforms,» 7 M. L. R. 54.

Maitland, Selected Essays, Chaps. 3 -5.

Lloyd, The Law of the Unincorporated Association, 1938.

Paton, Textbook of Jurisprudence, 2 nd ed. Chap. 12.

Drucker, Concept of the Corporation, 1946.

Welsh, «The Criminal Liability of Corporations,» 62 L. Q. R. 345.